

YÖNETİMİN SINIRLANDIRILMASI VE SİYASAL TEMSİL İLKELERİNİN TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL TEMELLERİ

Kamil DEMİRHAN

Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Beytepe / Ankara, demirhankamil@gmail.com

ÖZET: Bu çalışma modern ulus devletlerde demokrasi anlayışının temel unsurları arasına giren yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkelerinin tarihsel ve düşünsel temellerini açıklamaktadır. Modern ulus devletlerde hâkim olan demokrasi anlayışı farklı düşünce akımlarıyla etkileşim içinde gelişmiştir. Bu süreçte, demokrasi temel anlamını korurken, işleviş ve ilkeler bakımından farklı siyasal modellerden etkilenmiştir. Modern ulus devletlerde demokrasi anlayışının belirleyici iki temel unsuru yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsildir. Yönetimin sınırlandırılması bireysel haklar ve devletin eylemlerinden sorumluluğunu ifade ederken, siyasal temsil halk iradesinin temsilciler aracılığıyla yönetsel sürece aktarılmasıdır. Bu iki ilke tarihsel süreç içerisinde demokrasinin tarihsel deneyim ve fikirlerle etkileşimine bağlı olarak günümüzde demokrasinin unsurları arasına katılmıştır. Demokrasi tamamlanmış bir sistemden ziyade içinde bulunduğu tarihsel koşullar ve fikirlerle etkileşim içerisinde. Güncel demokrasi ve siyaset tartışmalarında bu iki temel ilkenin demokrasinin temel nitelikleri sorunsal bağlamında yeniden sorgulanıyor olması demokrasinin bu özelliğini örneklemektedir. Bu çalışmada, bu ilkelerin demokrasinin birleşenleri arasına girmesinde etkili olan tarihsel, toplumsal ve düşünsel temeller açıklanmaktadır. Bu süreçte farklı tarihsel ve toplumsal yapıların demokrasinin ilkelerini belirlerken etkili olduğu fikri liberal ve cumhuriyetçi yaklaşım bağlamında Kıta Avrupası ve Anglo-Amerikan gelenekler çerçevesinde vurgulanmaktadır. Yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkelerine ilişkin bu araştırmanın, günümüzde geçerli olan temsili demokrasi modeline ilişkin eleştirileri anlamak ve değerlendirmek bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Yönetimin Sınırlandırılması, Siyasal Temsil, Liberalizm, Cumhuriyetçilik

THE HISTORICAL AND INTELLECTUAL BASES OF PRINCIPLES THAT LIMITATION OF GOVERNMENT AND POLITICAL REPRESENTATION

ABSTRACT: The study aims at explaining the historical and intellectual bases of the limitation government and political representation which are included as principles of democracy in the modern nation states. Democracy, in the modern nation states, has developed during the interaction between different movements of thoughts. In this process, the basic meaning of democracy has not changed, but the progress and principles of democracy have been under the influence of different political models. The main two principles of democracy in modern nation states are the principles of limited government and political representation. The principle of limited government means the protection of individual rights and the responsibility of government for its actions. Political representation means the transfer of the will of people by means of representatives to the governmental process. These principles have included as the components of modern democracy in interaction with the experiences and ideas in the history. Democracy is not a completed process, rather it interacts with historical conditions and different ideas. The revision of these principles in the contemporary discussions on democracy and politics in terms of the main characteristics of democracy presents the mentioned character of democracy. This study explains different historical and social conditions effected on the inclusion process of these principles under the definition of democracy. This study stresses the difference between European and Anglo-American traditions in terms of the liberal and republican perspectives. It is expected that this study on the historical and intellectual bases of the principles of limited government and political representation can contribute to understand the critics about the representative democracy model.

Keywords: Democracy, Limited Government, Political Representation, Liberalism, Republicanism

1. Giriş

Bu çalışma, modern ulus devletlerde demokrasi anlayışının temel unsurları olan yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkelerinin tarihsel ve düşünsel temellerini incelemektedir. Bu ilkeler özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demokrasi anlayışının temel unsurları arasında yer almıştır. Bu çalışmanın amacı modern dönemde demokrasi anlayışının temel unsurları arasına katılan bu ilkelerin temellerini Antik Yunan kent devleti deneyimi, liberal ve cumhuriyetçi gelenekle olan ilişki, bu iki gelenek arasındaki ayrılma noktaları ve bu ilkelerin gelişiminde rol oynayan düşüncüler üzerinden açıklamaktır. Bu sayede, bu çalışmanın günümüzde temsili demokratik sistemin dayandığı anlayış ve kurumlara ilişkin değerlendirme ve eleştirilerin daha geniş bir perspektiften gerçekleşmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın akışı içerisinde, ilk olarak, demokrasi kavramının kökeni ve anlamı üzerinde durulmaktadır. Demokrasi kavramının Atina demokrasısından Kıta Avrupası'na ve Anglo-Amerikan geleneğe kadar geçirdiği değişim, demokrasinin gelişim sürecinde etkili olan iki tarihsel olay İngiliz ve Fransız Devrimleri üzerinden açıklanmaktadır. Bu iki devrim sürecinde demokrasi ve halkın egemenliği kavramlarının anlamları karşılaştırılarak incelenmektedir. Demokrasinin bu iki devrimin bağlı olduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar içerisinde kazandığı farklı anlamlar ve ayrım noktaları yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkeleri üzerinden açıklanmaktadır. Bu bağlamda Anglo-Amerikan gelenekte yer alan John Locke ve John Stuart Mill'in düşüncelerine yer verilmektedir. İkinci olarak, John Locke'un yönetimin sınırlandırılması ilkesinin gelişimine yapmış olduğu katkı bireysel hak ve özgürlükler, eşitlik, çoğunluğun yönetimi, kuvvetler ayrılığı, direnme hakkı ve çoğulculuk gibi kavramlar üzerinden incelenmektedir. Üçüncü olarak, John Stuart Mill'in siyasal temsil ilkesinin gelişimine yaptığı katkı, nüfus bakımından büyük ölçekli ulus devletlerde halkın yönetime katılamama sorunu karşısında geliştirdiği yaklaşım çerçevesinde açıklanmaktadır. Mill'in siyasal temsilin yanı sıra devletin tarafsızlığı ve sivil özgürlüklere yüklediği önem ve günümüzde de güncel tartışma konuları içinde olan evrensel insan hakları içinde yer alan düşünce özgürlüğü, ifade

özgürlüğü ve çoğulculuk ilkeleri üzerinde durulmaktadır. Son olarak, Locke ve Mill'in ortaya koyduğu ilkelerle, modern devletlerde geçerli olan demokrasi anlayışı ve demokratik kurumlar - seçimler, siyasi partiler, sivil toplum örgütleri ve siyasi temsil- arasındaki ilişki içerisinde açıklanmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma demokrasinin gelişim sürecini, liberal anlayışla cumhuriyetçi demokratik anlayışın bağlantı ve ayrılma noktalarını, modern ulus devletlerde geçerli olan demokrasi anlayışının bazı ilkelerine kaynaklık eden fikirleri ve bu fikirlerin ortaya çıktığı koşulları açıklamaktadır.

2. Demokrasinin Anlamı ve Kökeni

Demokrasi M.Ö. 5. yüzyılda, Antik Yunan kent devletlerinde (polis) ortaya çıkmış, günümüzdeki anlamına ulaşana kadar uzun bir süreçten geçmiştir (Dahl, 2001, ss. 8-11). Demokrasi kavramı Yunanca yönetim anlamına gelen "kratos" ve halk anlamına gelen "demos" kelimelerinin birleşmesiyle "halkın yönetimi" anlamında kullanılmaktadır¹ (Heywood, 2001, s. 96; Holden, 2007, s. 6). Ancak "halkın yönetimi" kavramı demokrasiyi tam anlamıyla açıklamak için somut bir karşılık oluşturamamaktadır. Bu durumda halk ve yönetim kavramlarının kökenlerine bakmak ve somut karşılıklarını gözden geçirmek kavramın netleşmesi bakımından faydalıdır. Arblaster (1999, s. 28) egemenlik ve gücün ayrı şeyler olduğuna ve demokrasi kavramının toplumsal ve siyasal koşullardan bağımsız genel geçer bir kavram olmadığına dikkat çekmektedir: "Halkın veya temsilcilerinin egemenmiş gibi görüldüğü biçimsel bir demokrasi, gerçek gücün demokratik olmayan dağılımını gizleyebilir. Ya da zıt olarak, bir monarşinin veya aristokrasinin biçimsel anlamda egemen olduğu bir politik sistem, gerçek gücün halkın ellerinde olduğunu saklayabilir". Demokrasi kavramının anlamını, antik kent devleti (doğrudan demokrasi) ve modern devlet (temsili demokrasi) ayrımı çerçevesinde ele almak mümkündür (Dahl, 1993, s. 1; Cohabitation, 2008, s. 273). Her iki yönetim örgütlenmesi de farklı tarihsel dönemlerde gelişmiş ve farklı siyasal, sosyal ve ekonomik sistemler oluşturmuşlardır.

Demokrasinin kaynağı olan Antik Yunan kent devletlerinde özgür yurttaşların yönetimi ve yurttaşların yönetime doğrudan katılımı demokratik yaşam tarzının genel biçimini belirlemiştir (Dahl, 1993, s. 15; Arblaster, 1999, s. 28). Yurttaşların siyasi süreçlere ve görevlere doğrudan katılımı "doğrudan demokrasi" kavramıyla açıklanmaktadır (Held, 1992, ss. 17-18; Cohabitation, 2008, s. 283). Kent devletlerinde doğrudan demokrasinin gerçekleşmesini sağlayan belirli koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar aynı zamanda Atina kent devletlerindeki toplumsal ve siyasal hayatla ilişkisi nedeniyle kent devletlerindeki siyasal yaşam hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Doğrudan demokrasinin koşulları ekonomik yapının köle emeğine dayanması, şehir devletlerinin nüfusunun az olması ve yurttaşlar arasında "ortak iyi" idealinden beslenen yoğun bir dayanışmanın kurulmasına bağlıdır (Held, 1992, s. 15; Dahl, 1993, s. 17). Demokrasi, kent devletinde halkın yönetimi olarak açıklandığında, halk kavramının özgür yurttaşları nitelendirdiği görülmektedir. Özgür yurttaşlar ayrımı Atina'da yurttaşlık koşullunun sınırlarını göstermektedir. Bu ayrıma göre, özgür yurttaşlar yabancı olmayan, yaşamın bağlayıcı zorunluluklarından özgür olan, kamu erdemine sahip, yirmi yaş üstü erkeklerden oluşan türdeş bir topluluğu ifade etmektedir. Bu sistemde kadınlar ev-içi üretimin parçasıdır ve kamusal faaliyetlerde kadınlara yer verilmemektedir (Held, 1992, s. 34; Arendt, 2009). Yani Atina'da yurttaşlık hakları herkes için geçerli ve eşit haklar değildir.

Demokrasi anlayışı modern ulus devlette Atina kent devletlerinden farklı bir biçim almıştır. Modern ulus devletlerde demokrasinin ayırıcı özelliği onun doğrudan değil temsili olması ve yurttaşlık anlayışının hak temelinde toplumun farklı öğelerini kapsayacak şekilde genişlemesidir. Öncelikle, demokrasinin temsili bir sistem haline dönüşmesini, Dahl (1993, s. 23) ulus-devletlerin büyük ölçekli olması, yurttaş sayısının artması, geniş nüfus içerisinde kent devletinde olduğu gibi türdeş bir topluluğun yönetiminin imkânsızlaşması şeklinde açıklamış ve iki farklı demokrasi sistemini birbirinden ayrı olarak ele almıştır. Kent devletinin ayırıcı özelliğinin 'toplumsal uyum' iken, modern demokrasinin ayırıcı özelliğinin 'siyasal çatışma' olduğunu vurgulamıştır. Modern ulus devletlerde bireysel hakların tanınması ve yönetim gücünün bireysel haklar çerçevesinde sınırlandırılması demokrasinin temel bir unsuru haline gelmiştir.

Modern ulus devlete gelene kadar demokrasinin geçirdiği tarihsel süreç yani kent devletinden ulus devlete geçiş uzun bir dönemi kapsamaktadır. Demokrasi kent devletinden imparatorluk çağına kadar süren cumhuriyetle birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu sürece ilişkin genel bir bakış, demokrasinin modern devletteki özelliklerini ve temsili sisteme dönüşme sürecini onun toplumsal ve siyasal koşullarla ilişkisi çerçevesinde anlamak bakımından önemlidir. Atina kent devleti ve onun toplumsal siyasal örgütlenmesi Helenistik dönemde köklü bir değişime uğramıştır. Bu dönemde yurttaş anlayışının ve onun Polisle olan özdeşliğinin yok olduğu belirtilmektedir (Ağaoğulları, 2011, s. 153). Yurttaşlığın ve yurttaşlardan oluşan siyasal örgütlenmenin yeniden doğuşu Roma Cumhuriyeti'ne dayanmaktadır. Roma Cumhuriyeti'nde halk türdeş bir bütün değildir. Aksine Roma toplumunun temel özelliği halkın farklı tabakalara ve gruplara ayrılmış olmasıdır. Roma'da klasik demokrasi anlayışına paralel olarak halkın yönetsel konularla ilgilenmesi kamusal bir erdem olmaya devam etmiş, ortak iyi doğrultusunda hareket etmek demokrasinin temel ilkesi olmayı sürdürmüştür (Dahl, 1993, s. 29). Ancak klasik demokrasiden ayrılan temel nokta, kamusal işlerle uğraşma görevinin halka değil onun temsilcilerine verilmesi olmuştur (Arblaster, 1999, s. 53). Bu çerçevede "demokratik, aristokratik ve monarşik" öğelerden oluşan karma bir yönetim modeli geliştirilmiştir. Roma Cumhuriyeti'nde konsüller, senato ve halk bölümlerinden oluşan karma yönetim sistemine dayanan bir anayasa oluşturulmuş, demokrasi Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar Atina ve İtalya yarımadasında çeşitli şekillerde varlığını sürdürmüştür (Dahl, 1993, s. 30). Batı siyasal hayatında imparatorluklar çağı ve ortaçağ dönemleri demokrasinin üzerinin örtüldüğü bir süreci ifade etmektedir. Roma Cumhuriyeti modeline benzer bir demokrasi modeline ancak 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında, İngiltere'de Kral, Lordlar ve Avam kamarasından oluşan anayasal bir meclisin düzenlenmesiyle geçilebilmiştir (Dahl, 1993, s. 31).

¹ Arblaster (1999, s. 27), Demos'un poliste yaşayan vatandaşlar anlamının yanı sıra, "sıradan insanlar" "alt tabakalar" anlamına da geldiğini ifade etmiştir. Kratos kelimesi de, egemenliğin yanı sıra güç anlamına gelmektedir.

3. İngiltere’de Cumhuriyet ve Demokrasinin Gelişimi

İngiltere’de cumhuriyetçiliğin gelişim sürecinde iki temel etken söz konusudur. Bunlardan ilki, 16. ve 17. yüzyılda toprak aristokrasisinin kapitalist üretime yönelmesi, siyasi ve hukuki olarak iktidar sahibi olmayan bu sınıfın rekabete ve pazara açılarak ekonomik gücünü arttırmasıdır. İkincisi ise, monarşinin siyasi, hukuki ve dini kurumları merkezileştirerek iktidarını güçlendirmesine karşı, kapitalistleşen toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan orta sınıflardan oluşan burjuvazinin monarşiyle olan mücadelesidir (Zabcı, 2005, s. 102-103). İngiltere’nin modern bir toplumsal düzen oluşturması sürecinde temel güç kırdı ve kentlerde yaşayan burjuvaziyi oluşturan ticaret adamları ve kapitalistleşen toprak sahipleri olarak ifade edilmiştir (Moore, 2003).

Bu süreçte, “Crown in Parliament” yani soylular, iktidara ortak olmak isteyen burjuvazi ve kral arasında uzlaşma sağlayan anayasal ilke olarak kurulmuştur. Ancak İngiltere’de gelişen kapitalist üretim sürecinde, geçici bir çözüm olarak görülen bu ilke kral, feodal soylular ve burjuvazi arasındaki çatışmayı engelleyememiştir. Bunun nedenlerini Zabcı (2005, s. 104-105), burjuvazinin özel mülkiyet hakkını talep etmesi, kapitalist üretim sürecini destekleyen bir iktidarın kurulma talebi, statükonun değiştirilmesi talebi ve dinsel çatışmalar şeklinde açıklamıştır. Bu süreçte monarşi ve burjuvazi arasında yaşanan çatışma İngiliz İç Savaşı’na doğurmuş, 1648 yılında kralın idamı ile sonuçlanan “Püriten Devrimi”² olarak anılan olay sonrasında komutan Cromwell, cumhuriyeti ilan etmiştir (Zabcı, 2005, s. 106). İngiliz İç Savaşı aynı zamanda burjuva devrimi olarak da anılmıştır. Bunun nedeni ise savaş sonrasında burjuvazinin siyasi gücü eline geçirmesi olarak açıklanmıştır (Moore, 2003).

Cumhuriyet ordusunu oluşturan Püritenler içerisinde Presbiteryenler ile Düzenleyiciler arasında ortaya çıkan mücadele, devrimden sonra oluşan yeni iktidarın genel durumunu yansıtmıştır. Devrimde kendisine destek olan küçük üretici ve orta sınıftan oluşan Düzenleyicilerin devrimden sonra ortaya çıkan eşitlik talepleri burjuvaziye endişelendirmiştir. Ordunun alt kademelerinde yer alan Düzenleyicilerin yönetime karşı askeri müdahale girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve Düzenleyiciler yeni düzenden tamamen dışlanmışlardır.

Presbiteryenlere karşı, Düzenleyiciler “halk egemenliği” düşüncesini ileri sürmüşlerdir. Düzenleyicilerin halk egemenliğini dayandırmaya çalıştıkları temel ilkeler aynı zamanda demokratik radikalizmin temel ilkeleri olarak da ifade edilmektedir (Zabcı, 2005, s. 110). Düzenleyicilerin temel talepleri tabanı genişletilmiş bir eşitlik ve özgürlük ortamıdır. Bu hareket içerisinde, “doğal haklar” anlayışının savunulduğu görülmektedir. Doğal haklar liberal siyasi yaklaşımın temel ilkeleri arasında bulunmaktadır. Buna göre, “her birey doğa durumunda belli bir mülkiyete sahip olmuştur, yani herkesin doğuştan mülkiyet hakkı vardır” (Zabcı, 2005, s. 113). Bu düşünceye dayanarak, eşit oy hakkı, vicdan ve din özgürlüğü, serbest ticaret, siyasi kurumların ve yasaların doğal hakları koruma görevini yerine getirme zorunluluğu, bireysel rızaya dayanan yönetim ve siyasi iktidarın yasal olarak sınırlandırılması fikirleri geliştirilmiştir. Bu haklar ihlal edildiğinde yönetime karşı halkın direnme hakkının doğacağı vurgulanmıştır (Zabcı, 2005, ss. 114-115). Bu durum yönetim karşısında normatif bir talebin hukuki yaptırımlara bağlanması olarak görülebilir ve modern demokrasiye uygun olarak yönetimin sınırlandırılması ilkesini öne çıkartmaktadır. Düzenleyiciler, fikirlerini siyasi eşitlik üzerine oturtmuş, ekonomik eşitlik talep etmemişlerdir. Ancak Düzenleyicilerin bu fikirleri, parlamentoda iktidara sahip olan burjuva yönetimi tarafından kabul edilmemiştir.

Devrimden sonra, Cromwell askeri iktidarını ilan etmiş; parlamento, Cromwell tarafından askeri, siyasi ve ekonomik güç doğrultusunda belirli bir hiyerarşi çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Ancak, hem ordu içinde hem de parlamento içinde çıkan huzursuzluk nedeniyle Cromwell yeni bir anayasa hazırlanmasına izin vermiştir. Devrim sonrasında yeni sınıf olarak gelişen burjuvazi ve eşrafın istikrarlı bir düzen arayışı parlamentoda örgütlenen burjuvazinin “1688 Şanlı Devrimi” sonrasında monarşi üzerinde kesin üstünlükle sonuçlanmış, kralın yetkileri önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Böylelikle monarşiden, parlamentonun üstün olduğu anayasal meşru monarşiye geçilmiş ve devrim sonrasında burjuvazi ve alt sınıflar arasındaki çatışma artmıştır (Zabcı, 2005, ss. 133-137; Moore, 2003).

İngiltere’de cumhuriyetin gelişimi sürecinde, kral ve kilisenin mutlak iktidarına karşı aristokrasi ve orta sınıflar ortak bir direniş göstermiştir. Ancak bu ortaklığın stratejik bağlamla sınırlı kaldığı görülmektedir. Çünkü burjuvazi parlamentoda iktidarı ele geçirdiğinde kendisine karşı “tehdit” haline gelen küçük üretici sınıfı ve orta sınıfı ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Moore, 2003). Düzenleyiciler olarak örgütlenen bu orta sınıf, bireysel hak ve siyasi eşitlik taleplerini gündeme getirmişler ve bu yönleriyle liberal yaklaşımın temellerini oluşturan John Locke’un yaklaşımının ilk örneklerini oluşturmuşlardır.

Düzenleyicilerin halkın egemenliği yaklaşımı Fransa’da gelişen halkın egemenliği anlayışından farklıdır. İngiltere’de halk türdeş bir bütün olarak ele alınmamış, “...halkın iradesi bir tür birbirinden ayrı bireysel iradelerin toplamı olarak değerlendirilmiştir” (Holden, 2007, s. 90). Holden (2007, ss. 89-90), İngiliz siyasi sistemine dayanan demokratik teoriyi Anglo-Amerikan akım ve Fransız sistemine dayanan teoriyi de Kıta Avrupası’nda yayılan akım olarak ifade etmiş, bunlar arasındaki ayrımın kaynağını, “Anglo-Amerikan ve ‘Kıta Avrupası’na özgü” demokratik gelenekler arasındaki karşıtlık, esasen Locke – İngiliz Devrimi ile, Rousseau – Fransız Devrimi arasındaki karşıtlıktan ileri gelir” şeklinde aktarmıştır. Bu yaklaşım demokrasinin gelişim sürecinde ortaya çıkan temel yol ayrımını açıklamaktadır. Bu çalışmada, Anglo-Amerikan

² Püriten hareket, “... krallık ile çıkar birliği olan merkezi Anglikan Klisesi’nden ayrılmaya başlayan”, “... krallığa karşı anayasal hak ve özgürlükleri savunan parlamentocu saldırıyla” paralel olan sınıfsal, siyasi temelleri olan dinsel bir örgütlenmedir. Püritenler ‘Presbiteryenler ve Bağımsızlar olmak üzere iki koldan oluşmuştur. Bağımsızlar da kendi içinde, Düzenleyiciler, Cumhuriyetçiler ve “Presbiteryen tutuculuğuna karşı olan sol kanat” olmak üzere üç bölümdür (Zabcı, 2005, s. 107). Presbiteryenler, kapitalist gelişmeyi amaçlayan geleneği topluma yayma görevini gerçekleştirirken, Bağımsızlar, küçük köylü ve zanaatkârdan oluşan Düzenleyiciler ve ilerici küçük eşraf ve ticaret burjuvazisinden oluşmaktadır.

gelenek içerisinde demokrasinin gelişim sürecinin izlenmesi hedeflenmekle birlikte, Kıta Avrupa'sının temel özelliklerinin ve bu siyasal ve ilkesel ayrılığın açıklanması gerekli görülmektedir.

4. Fransa'da Cumhuriyet ve Halkın Egemenliği

Fransa'da, İngiltere'den farklı olarak, 17. yüzyılda mutlak monarşi, kilise ve aristokrasi ile birlikte siyasal ve hukuki alandaki iktidara geniş bir alanda sahip olmuştur. Feodal güç ile merkezi iktidar arasında iş birliği bulunmaktadır. Toprak aristokrasisinin kapitalist gelişme potansiyeli tarımsal üretimin ekonomik olarak belirleyici olduğu Fransa'da İngiltere'ye oranla zayıf kalmıştır. Fransa'da aristokrasi İngiltere'deki durumdan farklı olarak kraldan bağımsızlaşmamış, aksine kralın çevresinde modern düzene ayak uydurmuştur (Moore, 2003). 18. yüzyılda, ticaret burjuvazisi kralın merkezi iktidarı artırma isteğiyle iktidar alanından uzaklaştırılmış ve böylelikle toplumsal, siyasal ve ekonomik konumunu kaybetmiştir. Bununla birlikte mutlak monarşinin bir dizi uygulaması, feodal soyluları, Katolik din adamlarını ve kralı bir tarafta birleştirirken, artan ekonomik bunalım ve artan kapitalist gelişme karşısında halk ve burjuvazi mutlak monarşiye karşı birlikte örgütlenmiştir. *Tiers Etat* (Üçüncü Tabaka) olarak adlandırılan emekçiler ve köylüler, feodalizmin iktidarına karşı çıkan ve gelişmekte olan burjuvaziyle birlikte; soylular, zengin din adamları, feodal beyler karşısında giderek güçlenmiştir. Fransız Devrimi'nin önde gelen düşünürlerinden Sieyes, burjuva ve emekçilerin yer aldığı *Tiers Etat*, Kraliyet Ulusal Meclisi'nde doğrudan temsilcilere sahip olmadıkları ve oy verme hakkının tabakalara göre ayarlanması nedeniyle çoğunluğu oluşturan emekçilerin konumlarını zayıflatmakla suçlanmıştır. 1789'da mutlak monarşiye karşı başlayan devrimde ilk aşama, karşı bir Ulusal Kurucu Meclis'in oluşturulması ve anayasa komisyonun kurulması olmuş, böylelikle "burjuvazi kendi devrimini gerçekleştirmiştir" (Ağaoğulları, 2006, s. 209). Devrim sonrasında meclisin yasa önünde eşitlik ilkesi, kişiye bağlı feodal yükümlülüklerle son verilmesi, cezalarda eşitlik, herkesin kamu hizmetlerine kabul edilmesi gibi ilkeler eski rejimin son bulduğu işteleri olarak açıklanmıştır (Moore, 2003). 1789'da devrim sonlanmamıştır, halk devrime devam etmiş, krallık yönetimi yıkılmış ve herkesin yurttaş konumuna getirildiği "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" kabul edilmiştir (Ağaoğulları, 2006, s. 210). 1791 ve 92 ayaklanmaları sonrasında köylüler ve işsizlere iş ve bir takım haklar verilmiş; topraksız köylülere toprak verilmesi ve bu durum karşısında zenginlerin tutumları köylü hareketlerinin radikalleşmesine yol açmıştır (Moore, 2003).

Ağaoğulları, (2006, s. 227) aydınlanmanın ilerleme idealinin Fransız burjuvazisi üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir. İlerleme anlayışının yansımalarının Fransız burjuva devrimcilerin kendilerinde toplumu eski rejimin "bağnazlıklarından" kurtarıp ilerletme sorumluluğunu üstlenmelerinde görmek mümkündür. Aydınlanmış bir kesimin toplumu belirli bir yöne en kısa yoldan ulaştırması idealiyle meşrulaştırılan iktidar ve aydın despotizmi olumsuz sonuçlar doğurmuş ve bu durum bu ideal için başarısızlık getirmiştir (McClelland, 2005). *Tiers Etat* ya da Üçüncü Tabaka'nın, bütünlüğü tek bir çıkar grubunu ifade etmesi bakımından modern anlamda kolektif bir ruh ve çıkarı oluşturan halk anlayışının oluşumunda etkili olduğu belirtilmiştir (McClelland, 2005). Fransız Devrimi sürecinde kolektif çıkar bağlamında halk anlayışını savunan cumhuriyetçiler, devletin bireye karşı korunması düşüncesini benimsemişler, kolektif çıkarı bireysel çıkarın karşısına yerleştirmişlerdir.

Fransız düşünür Jean Jacques Rousseau, egemenlik hakkını halktan alan merkezi ve güçlü bir devletin oluşturulması fikrini savunmuştur. Ona göre genel irade ve kamusal erdem özgürlüğün temel kaynağını oluşturmaktadır (Ağaoğulları, 2006, s. 9). Rousseau'ya göre, özgürlük kişinin kendi bireysel çıkarlarından vazgeçerek ortak çıkarı seçmesi olarak ifade edilmektedir. Çünkü herkesin kendi kişisel çıkarlarının peşinden koşması eşitliğin hiçbir zaman sağlanamayacağı anlamına gelirken, kendi kişisel çıkarından vazgeçerek genel iradenin bir parçasını oluşturmak eşitliği sağlayacaktır (McClelland, 2005). Rousseau'nun düşünceleri cumhuriyetçileri etkilemiştir. Fransız cumhuriyetçiler, toplumsal eşitsizliklerin kaynağı olarak görülen özel mülkiyete karşı çıkmıştır. Ayrıca Anglo-Amerikan yaklaşımdan oldukça farklı olarak ortak mülkiyeti savunmuşlardır. Bireysel çıkar ile kamusal çıkarın örtüşmesi gerektiği fikrini desteklemişler ve ortak mutluluğu bireysel mutluluktan üstün tutmuşlardır (Ağaoğulları, 2006, ss. 176-177). Cumhuriyetçilere göre, kolektif iyiyi savunmayanlar yurttaş olarak kabul edilmemelidir ve "halk düşmanları" olarak nitelendirmişlerdir (Ağaoğulları, 2006, s. 200). Cumhuriyetçiler, halkı türdeş bir grup olarak değerlendirmektedir ve farklılıkların olduğu bir toplulukta ortak iyinin oluşamayacağı fikrini desteklemişlerdir.³ Genel iradenin, çatışma ve rekabete veya bireylerin çıkarlarına dayanan bir gelişmenin sonucu olduğunu reddetmeleri ve bireysel iradeyi önemsememeleri nedeniyle Anglo-Amerikan gelenekten ayrılmışlardır (Ağaoğulları, 2006, s. 229).

Fransız modelinde halkın egemenlik hakkını kullanması temsili bir sisteme dayanmaktadır. Sieyes (Ağaoğulları, 2006, s. 231) bu konuda, "Halk ancak temsilcileri aracılığıyla konuşur ve hareket eder... Halkın ya da ulusun bir tek sesi olabilir; bu ses Ulusal Yasama Meclisi'nin sesidir" şeklindeki ifadesinden cumhuriyetçilerin temsil sistemini kabul ettiği görülmektedir. Sieyes, Fransız Devrimi'nde siyasal kurumların ve işleyişin değişimini ulusal meclis aracılığıyla temsil edilen ulusal istenç ile açıklamıştır (McClelland, 2005). Ancak bu durumun temel sonucu belirli temsilcilerin iktidarı ulusun iradesi ile meşrulaştırılarak aşırı bir güce ulaşmalarıdır. Fransız Devrimi sırasında devrimin sürdürülmesi önemli bir sorun olmuştur. Fransız devrimciler, devrimin sınırlarını ulusun ötesine taşıyarak yayılma eğilimi göstermişlerdir. Burjuvayı ve "halkı" temsil eden farklı gruplar arasında süren iktidar mücadelesinde devrimi devam ettirme fikrini savunan Jakobenler⁴ iktidarı ele geçirdikten sonra, iktidarı kullanma meşruyetini "halkın kendisini düşmanlarından koruma konusundaki acizliğine"

³ Sieyes (Ağaoğulları, 2006, s. 231) bu yaklaşımı, "Bir toplumda ancak bir tek genel çıkar bulunabilir; çeşitli çıkarların peşinden gidilecek olursa düzeni sağlamak imkânsızlaşır" şeklinde ifade etmiştir. Ulus ile halkı bir bütün olarak görmek istemişlerdir. Ağaoğlu (2006, s. 234) bu durumun temel bir sonucunu şöyle ifade etmiştir; "Ulusun türdeş ve bölünmez bir bütün olarak algılanması, soylular gibi ayrıcalıkların dışlanması ile bölgesel farklılıkların yadsınmasından başka, her türlü gruplaşmanın, dernekleşmenin ya da sınıflaşmanın da kötü gözle görülmesine yol açar".

⁴ Devrimin liderlerinden Robespierre "halk"ı "saf, basit, adalete susamış ve özgürlüğün dostu olan yurttaşların toplamı, Cumhuriyeti kurmak için kanını akıtan erdemli kişiler" olarak ifade etmiştir (Ağaoğulları, 2006, s. 291).

dayandırmıştır. Jakobenler görevlerini halka karşı gelebilecek olan kötülüklerden halkı korumak olarak açıklamışlar ve kendilerini “halkın koruyucuları” olarak tanımlamışlardır: “Halk kendiliğinden her zaman iyiliği ister, ama onu her zaman göremez. Halkı yönlendirmek, aydınlatmak, özel iradelerin aldatmasından korumak gereklidir” (Ağaoğulları, 2006, s. 294). Bu durumda Jakoben iktidar, halkın egemenliği olarak meşrulaştırılmıştır. Bu iktidara karşı gelişen hareketler kolektif bir bütün olarak görülen halkın karşısında, onu bölmeye çalışan hareketler olarak nitelendirilmiştir. Bunlar “hainlik” olarak adlandırılmıştır. “Devrimci Yönetim” altında anayasa, cumhuriyetin güvenliği için askıya alınmış ve “halkın düşmanlarına” karşı “terör hükümeti” kurulmuştur. Burada, birey karşısında siyasal birliğin ön planda olduğu Kıta Avrupası’ndaki cumhuriyetçi yaklaşım ve demokrasi anlayışı ile Anglo-Amerikan gelenekteki bireycilik ilkesi ve yönetimin sınırlandırılması fikrine dayanan demokrasi yaklaşımı arasındaki farklılaşma görülmektedir.

Modern ulus devletlerde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demokrasinin temel unsurları içerisinde liberal gelenekten gelen ilkelerin belirleyici bir yer kazandıklarını söylemek mümkündür. Ancak bu ilkelerin sonsuza kadar demokrasinin belirleyici ilkeleri olacağı düşünülemez. Bu demokrasinin bitmemiş bir süreç ve anlayış olarak etkileşime açık yapısı ile açıklanabilir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kolektif irade, ortak çıkar ve toplumsal erdem ilkelerinin yerini farklı toplumsal, siyasal ve ekonomik taleplerin aldığı, bireysel özgürlüklerin daha fazla ön plana çıktığı, farklı grupların temsiline ve katılımına ilişkin taleplerin giderek arttığı görülmektedir. Bu bağlamda liberal yaklaşımdan gelen ilkelerin demokrasi anlayışında belirleyici bir yer kazandığını söylemek mümkündür.

5. Yönetimin Sınırlandırılması İlkesinin Temelleri

Bu bölümde, Fransa’da geçerli olan cumhuriyetçi yaklaşımın yani iktidarın halk ve devlet özdeşliğine dayanan kolektif iradeye dayandığı Kıta Avrupası geleneğinden farklı olarak; bireysel özgürlükler, siyasal çoğulculuk, sivil özgürlükler, devletin tarafsızlığı, çeşitlilik ve dini özgürlükler gibi liberal ilkelerin demokrasi anlayışıyla iç içe geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda, Şahin (2008) 19. yüzyılda yeniden ortaya çıkan ve 20. yüzyılda giderek gelişen modern anlamda demokrasinin temellerinde liberal ilkelerin bulunduğunu, yani demokrasinin liberal ilkelerle şekillendiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, modern demokrasi anlayışının temel özelliklerini temsili yönetim, siyasal seçimler, farklılıkların haklarını korumaları için bir gereklilik olan düşünce ve ifade özgürlüğü, çoğulculuk, siyasal eşitlik, genel ve eşit oy hakkı, birey hakları, sivil toplum ve anayasa gibi mekanizmalarla yönetimin sınırlandırılması fikri şeklinde özetlemek mümkündür. Siyasal anlamda demokrasinin bu unsurları kolektif olarak egemen gücün bireysel hak ve özgürlüklerin önüne geçmemesi ve egemenliğin sınırlarının çizilmesi bakımından önem taşımaktadır. Toplumsal barışın bireysel özgürlük ve rekabet sayesinde sağlanacağı düşüncesine dayanan modern demokrasilerde yönetimin sınırlandırılması fikrinin kuramsal temelleri halk ve yönetimi özdeşleştiren Kıta Avrupası geleneğinden farklı olarak halk ve yönetimi birbirinden ayıran ve kolektif irade yerine bireyi ön plana çıkaran Anglo-Amerikan geleneğine dayanmaktadır. Modern demokrasi anlayışının kökeninde düşünsel ve tarihsel olarak birbirinden farklı birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenlerin en önemlileri cumhuriyetçi ve liberal yaklaşımlar ve toplumsal hak, özgürlük ve sınıf mücadeleleri ve bunlar arasındaki tarihsel etkileşimdir. Bu bağlamda liberal ilkelerin modern demokratik sistemden beslendiği önemli kaynaklardan biri olduğu görülmektedir. Liberal demokrasi ideali içinde yer alan en önemli düşünürlerden birisi John Locke’tur. Locke düşünsel ürünlerini İngiltere’de burjuvazinin mutlak monarşiye karşı anayasal sınırların genişletilmesi ve çoğunluğun yönetsel gücünü parlamentoda hâkim kılma mücadelesinin gerçekleştirildiği süreçte vermiştir. Bu süreç, İngiltere’de cumhuriyet ve demokrasinin gelişimi içinde açıklanmıştır. Locke’un eserlerinde yönetim biçimi zaman ve mekâna göre değişiklik gösterse de, yaklaşımı her yönetimin içinde barındırdığı mutlaklaşma tehlikesine karşı bireylerin korunması için yönetimin sınırlandırılmasına yönelik ilkelerin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Locke’un temel amacının yönetimin sınırlandırılması olduğu vurgulanmıştır (McClelland, 2005). Çalışmanın bu bölümünde, John Locke’un modern demokrasi anlayışının temel ilkelerine kaynaklık eden fikirleri incelenmektedir.

5.1. Bireysel Haklar ve Özgürlükler

Anglo-Amerikan yaklaşımda, özgürlüğe karşı tehdidin “yalnızca ve aslen yönetimden gelebileceği” fikrinden hareketle (Holden, 2007, s. 23), bireysel özgürlüklere karşı yönetimin sınırlandırıldığı bir demokrasi anlayışı geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda yönetim olarak devlet, halkın bir sonucudur, halk devletin sonucu olarak düşünülmemektedir. Dolayısıyla halk yönetime yönetme erkini veren kurucu güç olarak ele alınmıştır. Bu anlayışın gelişiminde Locke’un devlet iktidarına yönelik geliştirdiği doğal haklar teorisi belirleyici olmuştur. Locke (Cohen, 1992, s. 27-39), patriarkal iktidar anlayışını eleştirmiş, “doğa durumu” kuramını insanın doğuştan özgür olduğu fikrine dayandırmış, insanın doğuştan kazandığı mülkiyet ve yaşam haklarının sonradan devlet tarafından tanınan siyasal haklar değil, doğa durumunda insanın sahip olduğu doğal haklar şeklinde ifade etmiştir.

Locke’un kuramında devletin sınırlandırılması, doğal haklar anlayışından yola çıkılarak, bireysel özgürlüğün korunması için yönetimin yasalara uygunluğu, yasama ve yürütme erklerinin ayrılması, vergilendirmenin yasal kontrolü, bağımsız bir yargı ve özel mülkiyetin korunması, vatandaşların direnme hakkı ve toplum sözleşmesiyle yönetime rıza verilmesi (Cohen, 1992, s. 29) fikirleri geliştirilmiştir. Bireysel özgürlükler temel olarak negatif özgürlükler olarak bireyin özgürleştirilmesi anlamında değil, negatif özgürlükler olarak, bireyin davranışları üzerinde iktidar denetiminin olmaması şeklinde ifade edilmiştir (Holden, 2007, s. 32). Doğa durumunda özgürlük, “insanın dünya üzerindeki herhangi bir güçten özgür olması”, “kendi hayatının gücünü elinde tutmak” şeklinde açıklanmıştır (Locke, 2002, s. 35). Locke’un özgürlük ile ifade etmek istediği doğa durumunda bir yönetimin olmadığı dolayısıyla insanın doğa durumuna referansla yönetim tarafından kendi rızası dışında yönetilemeyeceği anlamına gelmektedir.

Locke'a göre özgürlük, mülkiyet ve yaşam hakkını birbirile iç içe olan hiçbir şekilde vazgeçilemez ve devredilemez haklardır. Mülkiyet hakkını açıklarken temel argümanı doğanın insana Tanrı tarafından ortak olarak verildiği ancak kişinin kendi emeği ile bir takım şeyler elde ederek bunların mülkiyetine sahip olabileceğidir (Locke, 2002, s. 38)⁵. Bireysel özgürlük, yaşam hakkı ve mülkiyet hakkı insanların doğal hakları olarak ifade edilmiştir ve bu haklar insanların özgürlükleri, yaşamları ve mülkiyetleri üzerinde iktidar sahibi olan krala karşı savunulmaktadır. Bu haklar, insanların rızasına dayanmayan bir yönetimin tanrısal ve doğal olamayacağı fikrini desteklemekte ve insanların yönetime mülkiyetlerini korumak için rıza verdiğini göstermektedir.

5.2. Eşitlik İlkesi ve Çoğunluğun Yasal Yönetimi

Locke, yönetimin mülkiyeti korumak için insanların rızasıyla geliştirildiği fikrini ileri sürerken, insanların doğa durumunda eşit oldukları fikrinden yola çıkmıştır. Locke'a göre, "... ayrımsız aynı tabiat avantajlarına ve aynı hassaların kullanımına doğan aynı tür ve sınıftan yaratıkların, birbirlerine tabi olmadan ya da birbirinin yerine geçmeden birbiri arasında eşit olmalarından daha açık bir şey yoktur" (Locke, 2002, s.23). Locke için doğa durumu eşitlik halidir ve bu eşitlik yaş, erdem, fazilet bakımından değil, hiçbir insanın başka bir insan üzerinde otorite kurmaya hakkı olmadığı ilkesinden hareketle geliştirilmiştir (Locke, 2002, s. 50). Locke' göre, yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakları olarak doğal haklar herkesin doğuştan sahip olduğu haklardır ve bunlar herkes için geçerli olan evrensel haklardır (McClelland, 2005, s. 223). Ancak Locke doğa durumunda eşitliği bozanların çıkabileceğini, bu duruma karşı insanların rızasına dayanan sivil bir hükümetin kurulması fikrini ileri sürmüştür. Buna göre, "Tanrı gerçekte insanların tarafılığı ve şiddetini engellemek için hükümet atamıştır. ... Tabiat zorlukları için uygun çare sivil hükümettir" (Locke, 2002, s.29). Bu hükümetten bahsederken hükümetin tanrısal olduğundan söz edilse de Locke'ta hükümetin kaynağı insanların doğa durumundan siyasal toplum ya da uygar topluma yaklaşım (Zabcı, 2005, s. 188) toplum sözleşmesidir⁶. Siyasal toplum doğa durumuna bağlı olarak insanın kazandığı hak ve özgürlüklere yönelen saldırılardan korunmak için toplum tarafından, insanların tek tek rızalarına bağlı olarak oluşturulmuş bir yasa ve yasaya bağlı yönetimdir (Locke, 2002, s. 74). Locke'a göre (McClelland, 2005) toplum yasalarından ve hükümetten önce gelir, doğaldır ve yasalarından önce var olan kendine özgü bir işleyişe sahiptir. Hükümetin toplum tarafından mülkiyet ve yaşam özgürlüklerini korumak için oluşturulması, hükümeti bu özgürlükleri koruyacağı yasalar yapmaya ve bu yasalara bağlı kalmaya zorlayacağı fikrini beraberinde getirmektedir. Böylelikle, "uygar toplumun", mutlak hükümdarın şiddet ve baskısına karşı güvende olacaktır. Bu durum "hükümetin mülkiyeti korumaktan başka bir amacı yoktur" şeklinde ifade edilmektedir (Locke, 2002, s. 80).

Locke toplumun bireylerin rızasına bağlı olarak bir bütünlük içerisinde çoğunluğun rızası doğrultusunda yönetilmesi gerektiğini savunmuştur: "... tek vücudun tek yöne doğru hareket etmesi gerektiğinden ve tek vücudun tek bir yöne gitmesi gerektiğinden, vücudun o yöne onu taşıyan çoğunluğun rızası olan büyük güç ile hareket etmesi gerekir, ... ve böylece herkes çoğunluk tarafından sonuca varılmasına razı olmaya zorunludur" (Locke, 2002, s. 81-82). İnsanın birleşerek, toplum olarak yaptığı anlaşmanın temel anlamı onun bir bütün halinde hareket etme kabiliyetidir. Locke'un (2002, s. 103) "mükemmel bir demokrasi" şeklinde ifade ettiği çoğunluğun yönetiminin de sınırları yasalarla belirlenmiş, bu demokrasinin insanın temel haklarını koruyan hükümet aracılığıyla gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Locke (2002, s. 109) yönetimin yasallığını "... devlet, hangi yönetim şekli altında bulunursa bulunsun idare edici güç beyan ve kabul edilmiş kanunlar ile yönetilmeli, irticalen söylenmiş diktelerle belirlenmiş kararlarla değil ..." şeklinde ifade etmiştir. Yönetimin, kişilerin rızasına bağlı olarak oluşturulması, kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin her durumda zorunlu olarak korunması, yönetimin en temel amacının insanların haklarını korumak olması ve yasama gücünün her zaman toplumdaki kaynaklanması yönetimin çoğunluğa dayanmasından doğabilecek zararlar için kişiye bireysel haklarının korunması bakımından temel bir güç kazandırmaktadır. Yönetimsel güce ilişkin bu sınırlarla bireyin yönetim karşısında korunması Locke'taki en temel ilkelere biri olarak ortaya çıkmaktadır (Cunningham, 2002).

Locke, çoğunluğun yönetimini sınırlandıran bir ilkeye daha dikkat çekmektedir. Bu ilke "dinsel hoşgörü" yani farklı inançların siyasal bir kısıtlamaya maruz kalmadan birlikte var olabilmesi bunun yanı sıra herhangi bir inancın merkezi iktidar tarafından "resmleştirilmemesi" yani devlet ve dinin birbirinden kesin şekilde ayrılmasıdır. Siyasal güç herhangi bir dinin yanında olmadığı durumda, güçlü kilisenin farklı dinlere ve inançlara sahip insanlara ve diğer dinlere karşı "sabırlı ve sakin bir şekilde tahammül" edeceğini ileri sürmüştür (Locke, 2004b, s. 41). Bu düşünce din ve vicdan özgürlüğünü siyasal bir temelden çıkartarak herkes için geçerli olmasını, muhalif dinlere ve inançlara müdahale edilmemesi fikrine bağlanmıştır. Locke insanların inanışları ve ruhsal huzurlarının kendilerine bırakılması gerektiğini savunmuştur. Locke'a göre, bu ruhsal huzuru ilgilendiren konularda kişi isteksiz olsa dahi kişiye "pozitif" bir eylemde bulunulmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁷ Locke (2004b, s. 72), farklı inançlara sahip kişilerin olabileceğini, sivil toplantı ve gösterilerin kamu huzurunu tehdit eden faaliyetler olmadığını söyleyerek kendisinden sonra gelen J. S. Mill'in özgürlükle ilgili düşüncelerini etkilemiş ve modern demokrasilerde farklılıkların barış içinde rekabete dayalı birlikteliği fikrine kaynaklık etmiştir.

⁵ Locke (2002, ss. 50-52) mülkiyetin sınırları ise mülkiyetin genişleme ölçüsü ile belirlenmiştir Ancak paranın ortaya çıkışıyla ticaret ve endüstri gelişmiş böylelikle mülkiyetin "doğal" sınırları ortadan kalkmıştır.

⁶ Toplum sözleşmesinin dışında kalanlar: kadınlar, yabancılar ve çocuklar, tembeller, deliler olarak ifade edilmiştir (Zabcı, 2005, s. 193).

⁷ "Yönetim özel bir yasayla bu tür bir kimsenin yoksullaşmamasını veya hastalanmamasını temin edebilir mi? ... Hiç kimse istesin veya istemesin, zengin veya sağlıklı olmaya mecbur edilemez. Hatta bizzat Tanrı bile, insanları kendi iradelerine karşı koruyamaz" (Locke, 2002, s.45).

5.3. Kuvvetler Ayrılığı ve Sivil İtaatsizlik

Kuvvetler ayrılığı devletin sınırlandırılması, bütün güçlerin tek bir merkezde toplanmaması için güçlerin dağıtılması anlamına gelmektedir. Modern demokrasinin temel özelliklerinden olan yönetim gücünün bölünmesi, farklı güçler arasında dengenin ve kontrolün sağlanması anlayışı kuvvetler ayrılığı fikriyle açıklanmıştır. Kuvvetler ayrılığı devletin gücünün toplumu ve bireyleri korumak üzere yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında dağıtılması anlamına gelmektedir. Bu fikir Montesquieu tarafından geliştirilmişse de, Locke (2002, s. 113-115), devletin güçlerini yasama, yürütme ve federatif güçler olarak ayırarak kuvvetler ayrılığı fikrinin temellerini atmıştır. Locke (2002, s. 113), yasama gücünü, “toplumun ve bireylerin korunması için devletin gücünün nasıl uygulanacağını” belirleme gücü olarak ifade etmiştir. Yürütme gücü, yasaları uygulama gücü olarak ifade edilmiştir. Bu iki gücün birbirinden ayrılmasının temel nedeni, yasa uygulayıcılarının yaptıkları yasalara bağımlı kılınması yani yönetimin yasallığı ilkesinin sağlanması şeklinde ifade edilmiş, böylelikle yasanın dayanağı olan bireylerin haklarının korunması ve çoğunluğun yönetimi ilkesi garanti altına alınmıştır. Federatif güç ise insanın doğa durumundayken diğer insanlarla olan ilişkisinden kaynaklanan, merkezi iktidar gücünün dışında kalan ittifaklar ve toplumlarla yürütme gücü arasındaki ilişki olarak açıklanmıştır. Federatif güç yerel yasaların uygulanması bakımından yürütme gücünden ayrı olsa da, yerel ve genel ile olan ilişkilerin olumlu ve olumsuz sonuçları yani kamunun güvenliği ve çıkarı bakımından ele alındığında bütünlük içinde olması gerektiği vurgulanmıştır (Locke, 2004a, s. 122-123).

Yönetimin dengelenmesi ve kontrol edilmesi bakımından kuvvetler ayrılığı temel bir çözüm olarak düşünülmeyle birlikte, iktidarın fetih aracılığıyla rızaya dayanmadan, güç kullanılarak kurulması; iktidarın yürütme ve yasama gücünü gaspederek tek bir kişinin keyfi yönetimiyle despotlaşması ve tiranlık sonucunda insanların temel hak ve özgürlüklerinin ortadan kaldırılması halinde bu güce “itaat edilme hakkı” olmadığı ifade edilmiştir (Locke, 2002, s. 135-149). Locke (2002, s. 153) böyle bir durumda kendisine kanunla verilen gücü aşan, “birinin hakkına zorla tecavüz eden” iktidarın hâkimiyetinin sona ereceğini ve bu güce karşı çıkılabileceği savunmuştur.

6. Temsili Demokrasi Modelinin Temelleri

Temsili demokrasi, sınırlı ve doğrudan olmayan bir yönetim biçimi olarak tanımlanmakta (Heywood, 2007, s. 324) halkın temsilciler aracılığıyla yönetim sürecine katılımı anlamında kullanılmaktadır. Locke’un fikirlerinde her ne kadar temsil düşüncesine fazla yer verilmemişse de, halkın yönetim gücünü devredebileceği ifade edilmiştir. Buna göre halk yasama gücünü “...birine ya da birilerine bırakırsa bu durumda yeni bir yönetim formu oluşacaktır. Dolayısıyla, yönetimin formu, hem üst bir otorite olarak halkın determinasyonuna bağlıdır hem de ona nispetle ikinci derece bir otoritedir” (Toku, 2003, s. 114). 17. yüzyıldan itibaren monarşilere karşı cumhuriyet ve ulus-devletler gelişmeye başlamış; halkın yönetime nasıl bir süreç içinde, hangi kurumlar aracılığıyla katılacağı sorgulanmıştır. Temsili demokrasi farklı çıkarların rekabetine ve geniş ölçekli nüfusa karşın halkın siyasete katılım biçimi olarak, geleneksel demokratik teorinin önemli düşünürlerinden J. S. Mill tarafından geliştirilmiştir (Dahl, 1993, s. 272-275; Holden, 2007, s. 75).

6.1. Siyasal Temsil ve ‘Bilgelerin’ Yönetimi

Siyasi temsil, ulus devletlerin siyasal ve toplumsal yapısına uygun biçimde demokrasinin uyarlanması olarak ifade edilmektedir. Ulus-devlet yapılanması içinde siyasal iktidar geniş bir yurttaş kitlesine dayandırılmak durumunda kalmıştır. Bu durumun temel sebeplerinden biri, Avrupa’da kırsal nüfusun azalarak kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu kentlerde işçi nüfusunun giderek artması ve bu nüfusun siyasal taleplerle toplumsal mücadeleler geliştirmeleri olmuştur. Bazı düşünürler geniş kitlelerin siyasal taleplerle örgütlenerek siyasal alanı ele geçirmeleri sonucunda sivil özgürlüklerin sınırlandırılacağı ileri sürmüştür. Mill (Thompson, 2006, s. 204) bu durumu, “... demokratik çoğunluklar, güçlerinin farkına vardıklarında onu, sonuna kadar kullanma eğilimine girecekler; böylelikle sivil hükümet, toplumsal hürriyetin kamuoyunca belirlenen sınırlarından daha geri olmayacak şekilde devletçe sınırlanacaktır” şeklinde ifade etmiştir. Mill’in çoğunluk yönetiminden, daha uygun bir ifade ile kitlelerin yönetiminden, duyduğu endişenin kaynağı bu yönetimin yönetmek için gerekli bilgi ve donanımına sahip olmaması ve birey üzerinde zorbalık kurma tehlikesi taşımasıdır. Bu durum “toplumsal zorbalık” olarak nitelendirilmiştir (Sartori, 1993, s. 148). Mill (2004, s. 79) temsili yönetim fikriyle gerçek demokrasinin ve en iyi yönetimin yalnızca çoğunluğun değil, herkesin fikrinin temsil edilmesi ile gerçekleşeceğini savunmuştur.

Özgürlükleri tanıyan bir hükümdar zamanla istibdadını yitireceğini, yurttaşların bir an geldiğinde yönetime karşı çıkacaklarını ifade etmiştir. Bu nedenle “... her yurttaşın egemenliğin kullanılmasında yalnızca söz sahibi değil, fakat hiç olmazsa arada sırada, yerel ya da genel bir kamu görevini kişisel olarak yerine getirmek üzere” (2004, s. 87) hükümette göreve çağırıldığı bir yönetime ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Mill (2004, s. 89-90) toplumun farklı kesimlerinin yönetim sürecinde temsil edilmesi fikrini desteklediği ifadesinde bu durumu açıklamaktadır: “Emekçilerin yararlarının söz konusu olduğu bir konu çıktığında, işverenlerinkinin dışında bir görüş açısından mı bakılıyor? Bu sorunlar üzerine işçi görüşünün doğruya genellikle öbüründen daha yakın olduğunu söylemiyorum, ... herhalde saygıyla dinlenmelidir”. Mill, edilgenliğin öneminden bahsetmiştir, aktif olan kişiler içinde buldukları koşulları öne sürerek hareketsizliği tercih eden ve toplumdaki diğer kişileri de hareketsizliğe çeken kişilerdir. Yalnızca aktif kişiler gelişmenin etkenleridir. Ancak bu kişilerin olumsuz yanı yönetim tarafından boyun eğdirilememesi şeklinde ifade edilmiştir. Bu nedenle kişilerin kamusal etkinliklere katılarak, eğitilmiş birer insan haline getirilebilecekleri savunulmuştur. Ancak katılımın bireylerin doğrudan katılması şeklinde değil, temsili hükümet aracılığıyla gerçekleşmesi gerektiği ifade edilmiştir (2004, s. 99).

Temsili hükümetin kurulmasını engelleyecek temel unsurlar arasında, temsilcilerin kendi çıkarlarına ya da temsil ettikleri küçük bir topluluğun çıkarlarına uygun olarak hareket etmeleri; bilgisiz ve eğitimsiz bir halkın temsilcilerinin de bu olumsuzluktan etkilenmeyeceği ifade edilmiştir (Mill, 2004, s. 101-105). Mill hükümette olan temsilcilerin mevkileri sayesinde

bilgi ve yeteneğe ulaşacaklarını kabul etmemektedir. Dolayısıyla yönetime hâkim olması gereken kişilerin yalnızca bilgili, ileri görüşlü kişiler olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, toplumun ilerlemesi için en uygun seçenek uzmanların yönetimi ve sivil alanda bireylerin aktif olmasıdır. Mill katılıma ilişkin olumlu eğilimine karşın genel oy hakkına karşın çıkmış, oransal oy düşüncesini savunmuştur. Mill, seçkin bir yönetimi savunduğu için, temsili demokrasi de demokrasinin gerçek anlamını karşılamadığı için eleştirilmiştir de (Arblaster, 1999, ss. 119-125; Şaylan, 2008, ss. 172-177), Mill'in temsili demokrasi aracılığıyla "günümüz demokrasi tartışmalarının önemli unsuru olan... katılımın genişletilmesi fikrine" katkısı (Berktaş, 2009, s. 71) ve sivil özgürlüklere attığı büyük önem ile çoğulculuk düşüncesine katkısı bakımından önemli ve etkili bir düşünür olarak değerlendirilmesi mümkün görünmektedir.

6.2. Sivil Özgürlükler ve Çoğulculuk İlkesi

Mill'in bireyin özgürlüğüne ilişkin fikirlerinin yansımaları modern çoğulcu demokrasilerin temel ilkeleri arasındadır. Bu ilkeler hem demokratik ulusların anayasalarında hem de evrensel insan hakları kapsamında yasal güvenceler altına alınmıştır. Mill (2004, s. 87), temel özgürlükleri vicdan özgürlüğü, düşünme ve tartışma özgürlüğü olarak açıklamış, bireyin özgürlüklerinin toplum tarafından topluma zararlı olsa dahi engellenmemesi gerektiğini savunmuş, yalnızca aktif bireylerin ilerlemenin kaynağı olacağını dile getirmiştir (Thompson, 2006, s. 207).

Mill, sivil özgürlükler ya da toplumsal özgürlükler ile bireyin özgürlüğüne karşı yönelebilecek kısıtlamaları sınırlamayı amaçlamaktadır. Mill'e (1963, s. 8) göre, "kolektif düşüncenin bireyin bağımsızlığına meşru müdahalesinin bir sınırı vardır. Bu sınırı bulmak ve onu tecavüze karşı korumak, toplum işlerinin iyi olması için, siyasi istibdadı karşı koruması şarttır". Mill (1963, ss. 22-30), sivil özgürlükleri vicdan özgürlüğü, iş ve davranış özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü olarak ifade etmiştir. Düşünce ve ifade özgürlüğü bireyi çoğunluğun düşüncesinden farklı düşünen bireyler üzerinde baskı oluşturmasını engelleyen, çoğunluğun gücünü sınırlandıran bir unsur olarak ele almış, fikirlerin susturulmasını bütün insanlığa karşı yapılan bir kötülük olarak değerlendirmiştir. Mill'e (1963, s. 82) göre bir görüşün doğru veya yanlış olduğuna bakmadan onun üzerine düşünülmesi ve tartışılmasının toplum için ilerletici bir işleve sahiptir. Bu yaklaşım günümüzde çoğulculuğun temel ilkesi olarak yer almaktadır. Sivil özgürlükler çoğunluğun fikirlerinin baskısına karşı farklı fikirlerin ifade edilmesi ve tartışılmasına imkân sağlayarak çoğulculuk anlayışı ile farklılıkların özgürlüklerinin toplumsal alanda varlığını sürdürmesini ve gelişmesi yaklaşımına da kaynaklık etmektedir. Mill (Thompson, 2006, s. 211), "fikir tiranlığı" karşısında durmaktadır. Ona göre, farklı yaşam tarzlarına yönelik özgürlük tanınmalıdır. Mill'e göre, "İnsanlar mükemmel varlıklar olmadığından farklı fikirlerin ortaya çıkmasının iyi bir şey olduğunu kabul eden bir kimse, farklı yaşam tarzlarının, her bir karaktere kendisini geliştirmesi için özgürlük tanınmasının gereğini ve farklı yaşam tarzlarının her birinin saygı değer olduğunu kabul etmek durumundadır". Mill'in fikirleri, Dahl'ın (1993, s. 36) da ifade ettiği gibi görüş çeşitliliğine dayanan modern temsili demokrasi anlayışının temel unsurlarını oluşturmaktadır.

7. Sınırlı Yönetim, Seçimler, Siyasal Partiler ve Sivil Toplum

Yönetimin tarafsızlığı ve sınırlandırılması ilkesi demokrasinin işleyişi bakımından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu ilkeler siyasal katılımı bulan veya sivil toplumda faaliyet gösteren bireylerin eşit ve özgür bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri için yönetimin nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır. Bu ilkelere göre bireylerin özgür girişimlerine bağlı olarak aralarında çıkan anlaşmazlıklarda devlete yüklenen rol hakemliktir. Ayrıca yönetimin sivil alanda gerçekleştirilen faaliyetlere karışmaması gerekmektedir. Yönetim belirli bir süreç olarak ele alındığında, yönetimin tarafsızlığı, siyasi temsil, sivil özgürlükler birbirleriyle yakından ilişkilidir.

Temsili demokraside yönetimi sürdüreceği ve halk adına karar verecek olan temsilcilerin halkın belirli bir seçim süreci içinde kendi görüşlerini ve karakterini yansıtacak kişiler içinden seçmesi öngörülmektedir⁸ (Holden, 2007, s. 60). Seçimlerin işlevi temsilcilerin görevlendirilmesi iken diğer işlevi de temsilcilerin düzenli seçimler aracılığıyla kontrol edilmesi ve temsilcilerin seçimlerde başarısız olmaları halinde bu görevin son bulmasıdır. Siyasi temsil anlayışı modern dönemde bireylerin kendilerine en iyi hizmeti gerçekleştirecek temsilcileri seçtikleri yaklaşımından grupların seçilmesine dayanan siyasi partilerin yönetim için seçilmesi sistemine doğru gelişmiştir. 19. yüzyılın sonundan itibaren, modern demokrasilerde siyasi partiler demokrasinin temel kurumları haline gelmeye başlamıştır (Holden, 2007, s. 62; Touraine, 2002, s. 139). Siyasi parti örgütlenmeleri bir yandan geleneksel teori içerisinde ele alınan düşünürlerin bireyin tercihlerini savunan fikirler ile çatışırken bir yandan da bu gelenekle iç içe geçmiş ve onu tamamlamıştır (Holden, 2007, s. 86). Siyasi partiler bireylerin tercihlerini kitleselleştirerek bireylerin katılımını daha fazla dolaylı hale getirdiği için eleştirilmekle birlikte "milyonlarca ayrı bireyin oylarını birleşik siyasal kararlar içinde düzenleme ve bu oyların yönetim faaliyetinde hesaba katılmasını ve seçimle temasını sağlama işlevleriyle paha biçilmez mekanizmalar olarak görülmeye başlanmıştır" (Holden, 2007, s. 87). Siyasal çatışmaların, toplumsal farklılıkların yönetime yansıtılmasında siyasal partiler önemli bir rol oynamaktadır. Halkın temsilcileri denetlemesi ve oy verme tercihi partilerin siyasal programlarına yansımış, seçimler ve partiler seçmenlere denetim imkânı sağlamıştır (Touraine, 2002, s. 139).

Modern demokrasilerde çoğunluğun temsili ve farklılıkların örgütlenerek haklarını koruma süreci yalnızca siyasal partiler aracılığıyla değil sendikalar, dernekler, yardımlaşma kuruluşları gibi sivil toplum örgütlenmeleri aracılığıyla da gerçekleştirilmektedir. Bu tür örgütler siyasal alanla sivil toplum arasında "köprü kuran" örgütlerdir (Touraine, 2002, s. 140). Özellikle farklılıkların daha fazla önem kazandığı günümüz demokratik toplumlarında yönetimin denetlenmesi, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, sivil özgürlüklerin geliştirilmesi ve çoğulcu bir toplum oluşturulması sürecinde önemli işlevlere

⁸ Mill (akt. Holden, 2007:78), temsilcileri halkın hizmetkarları olarak gördüğünü ifade etmiştir "halk efendi olmalıdır; ama kendisinden daha becerikli uşakları istihdam etmesi gereken bir efendi."

sahiplerdir (Uygun, 2003, s. 196). Siyasal temsil modern dönemde demokratik yönetimin aracı olsa da günümüzde temsilin ötesinde vatandaşların siyasal süreçlere yalnızca düzenli seçimler ve siyasi partiler aracılığıyla değil bireysel ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla aktif katılımına dayanan ve temsili sistemi dolaylı olması nedeniyle eleştiren yeni bir demokrasi anlayışı gelişmeye başlamıştır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm dünyada başlayan demokratikleşme ve küreselleşme süreci ve yeni sosyal hareketler bu yeni katılımcı demokrasi anlayışının gelişmesinde etkili olmaktadır. Bu süreçte modern anlamda demokrasi anlayışının kazanmış olduğu yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil anlayışı giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Temsili demokrasinin artık farklı toplumsal taleplere karşılık veremediği düşüncesi yeni ve katılımcı demokrasi anlayışları içerisinde gelişmektedir. Ancak bu yeni demokrasi anlayışlarının da liberal geleneğin ilkelerinden yararlandığı ve bir taraftan liberal geleneğe dayanan ilkeleri sorgularken diğer taraftan aynı gelenek içerisindeki ilkeleri temel olarak kullandığı görülmektedir (Laclau ve Mouffe, 2010; Habermas, 1999).

8. Sonuç

Modern demokrasi anlayışının gelişiminde yönetimin sınırlandırılması ve temsil sisteminin geliştirilmesi belirleyici bir rol oynamıştır. Bu iki temel ilkenin kökenine bakıldığında İngiliz ve Fransız Devrimi süreci içinde geçen bir dizi tarihsel mücadelenin olduğunu söylemek mümkündür. Bu mücadeleler çoğunlukla merkezi iktidar ve bu iktidarı özgürlükler adına sınırlandırmak isteyenler arasında gerçekleşmiştir. Demokrasi de bu süreç içerisinde işleyiş, kurumlar ve anlayış bakımından farklı tarihsel ve düşünsel geleneklerle etkileşim içerisinde gelişimini sürdürmüştür. Demokrasinin bu gelişim sürecinde onu yeniden biçimlendiren temel ilkeler çeşitli düşünürler tarafından geliştirilmiş ve bu ilkeler onları oluşturan düşünürlerin içinde buldukları tarihsel koşulların ötesine geçerek, bazı dönemlerde duraklamalar yaşansa da, günümüze kadar geçerliliğini korumuş ve birbirinden farklı siyasal akımlar içinde savunulmaya devam etmiştir. Bu çalışmada, demokrasinin bu temel ilkelerinin oluşum sürecine dönülmüş ve bu süreç modern demokrasinin kaynaklarından birini oluşturan Anglo-Amerikan geleneğin dayandığı liberal yaklaşımın demokrasi anlayışı üzerindeki etkisi yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkeleri bağlamında değerlendirilmiştir. Bu noktada ayrıca Anglo-Amerikan ve Kıta Avrupa'sı gelenekleri arasındaki farklılaşma vurgulanmıştır. Günümüz demokrasi tartışmalarında önemli bir yer tutan özgürlük, eşitlik, çoğulculuk, halkın egemenliği, devletin tarafsızlığı, düşünce ve ifade özgürlüğü, farklılıkların ve çeşitliliğin korunması gibi ana ilkelerin kuramsal temellerini oluşturan düşünürlerin fikirleri tarihsel bağlamları içinde incelenmiştir. Kuşkusuz bu fikirler yalnızca liberal geleneğin ürünü değildir. Ancak bu kavramların gelişimine bu gelenek içinde önemli katkılar sağlandığı görülmektedir. Modern toplumlarda demokrasinin düşünsel ve tarihsel kökenlerini yönetimin sınırlandırılması ve siyasal temsil ilkeleri üzerinden açıklamak temsili liberal demokrasi anlayışının bugün içinde bulunduğu dönüşümü ve krizi değerlendirmek bakımından önemlidir. Bu kaynakların değerlendirilmesinin modern ulus devletlerde geçerli olan demokrasi anlayışına yönelik eleştirilerin ve günümüzde demokrasi anlayışının dayandığı temsili sistem karşısında katılımcı talebin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ağaoğulları, M. A. (2011). *Sokrates'ten Jakoben'lere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi*, Çev., Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayınları, Ankara.
- Arendt, H. (2009). *İnsanlık Durumu*, Çev., Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F. (2009). "Liberalizm", H. Birsen Örs (Derl.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İçinde, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cohabitation (2008). *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd Edition, William A. Darity Jr. (Ed), Gale Group, USA.
- Cohen, J. (1992). "Structure, Choice, and Legitimacy: Locke's Theory of the State", Vere Chappell (Ed.), *John Locke Political Philosophy*, içinde, Garland Publishing, USA.
- Cunningham, F. (2002). *Theories of Democracy: A Critical Introduction*, Routledge, London.
- Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev., Levent Köker, Yetkin Basımevi, Ankara.
- Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi Üstüne*, Çev., Betül Kadioğlu, Phoneix Yayınevi, Ankara.
- Habermas, J. (1999). "Demokrasinin Üç Normatif Modeli", Seyla Benhabib (Ed.), *Demokrasi ve Farklılık*, içinde, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.
- Held, D. (1992). *Models Of Democracy*, Polity Pres, Cambridge.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*, I. Bölüm Çev., Bekir Berat Özipek, Adres Yayınları, Ankara.

- Holden, B. (2007). Liberal Demokrasiyi Anlamak, Liberte Yayınları, Ankara.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2010). Hegemonya ve Sosyalist Strateji, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Locke, J. (2002). Sivil Toplumda Devlet - Uygar Yönetim Üzerine İki İnceleme, Çev., Serdar Taşçı ve Hale Akman, Metropol Yayınları, İstanbul.
- Locke, J. (2004a). Hükümet Üzerine İki İnceleme - Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme, Çev., Fahri Bakırcı, Babil Yayınları, Ankara.
- Locke, J. (2004b). Hoşgörü Üstüne Bir Mektup, Çev., Melih Yürüşen, Liberte Yayınları, Ankara.
- McClelland, J. S. (2005). A History Of Western Political Thought, Taylor & Francis e-Library.
- Mill, J. S. (1963). Hürriyet, Çev., M. Osman Dostel, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Mill, J. S. (2004). "Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler", Çev., Sina Akşin, Mete Tunçay (Derl.). Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi – Seçilmiş Yazılar, İçinde, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Moore, B. (2003). Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çev. Alaeddin Şenel ve Şirin Tekeli, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Sartori, G. (1993). Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev., Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turan, Yetkin Basımevi, Ankara.
- Şahin, B. (2008). "Liberal Demokrasinin Temelleri", Bican Şahin (Ed.), Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar, İçinde, Orion Yayınları, Ankara.
- Şaylan, G. (2008). Temsili Demokrasinin Önlenemez Krizi, İmge Kitabevi, Ankara.
- Thompson, D. (2006). Siyasi Düşünce Tarihi, Metropol Yayınları, İstanbul.
- Toku, N. (2003). John Locke ve Siyaset Felsefesi, Liberte Yayınları, Ankara.
- Touraine, A. (2002). Demokrasi Nedir?, Çev., Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Uygun, O. (2003). Demokrasinin Tarihsel Felsefi ve Ahlaki Boyutları, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Zabcı, F. Ç. (2005). "John Locke: Liberalizmin Düşüncedeki Öncüsü", Şebnem Çiler Tabakçı (Ed.), Kral-Devletten Ulus-Devlete, İçinde, İmge Kitabevi, Ankara.